

KULTURA SJEĆANJA U SPLITU: FENOMEN DVADESETOG STOLJEĆA

UDK: 94(497.5 Split) "18/19"
725.94(497.5 Split) "1950/2010"

Primljeno: 5. 6. 2012.

Izvorni znanstveni rad

DRAGAN MARKOVINA
Sveučilište u Splitu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest
Ivana Zajca b. b.
21000 Split, HR

U članku se raspravlja o teorijama kulture sjećanja kao političkim fenomenima modernog doba, s posebnim osvrtom na situaciju u Splitu od kraja 19. do kraja 20. stoljeća. Tako usmjerenim analizama uočiti će se povezanost promjena političkog konteksta s novim odnosima prema memoriji grada.

Ključne riječi: Službeno sjećanje, povijest i pamćenje, teoretičari kulture sjećanja, društveno-politička previranja u Splitu, Monumentalna fontana, Grgur Ninski, imena ulica, sportski klubovi, Slobodna Dalmacija

Malo je gradova na europskom prostoru obilježeno tako intenzivnim političkim i društvenim previranjima poput Splita u razdoblju od druge polovice 19. do kraja 20. stoljeća. Osim činjenice da su ta previranja bila uzročno-posljedično povezana sa širim geopolitičkim kontekstima i promjenama državnih suvereniteta te su samim tim okolnostima bila umnogome usmjeravana, njihov intenzitet dodatno je izražen zahvaljujući činjenici što je tolika društvena dijalektika bila stiješnjena na malom geografskom

prostoru i u limitiranim demografskim uvjetima. Sve to, uz očitu nepomirljivost stavova i izostanak mogućnosti dijaloga, rezultiralo je dvjema pojavama. S jedne strane, politički su i društveni obračuni bili nemilosrdni, često i fizički, dok je s druge strane nakon svakog društvenog loma službena politika počela uspostavljati službeno sjećanje i izgrađivati povijest u kojoj nije bilo mjesta za poražene. Takav, višestruko opetovan pristup memoriji grada doveo je do situacije u kojoj se današnji Split službeno ne sjeća nekih od najvažnijih događaja i osoba iz gradske povijesti, s intencijom k potpunom negiranju gotovo cjelokupnoga povijesnog naslijeđa promatranog razdoblja. Posljedicu toga je nesuživljenost velikog dijela gradskog življa s vlastitim gradom i njegovom memorijom, što olakšava brojne napade lokalnih moćnika na istu tu baštinu. S obzirom na kompleksnost i dugotrajnost promatranog razdoblja u tekstu ćemo se, uz dužna uvodna razmatranja posvećena ranijim razdobljima, fokusirati na intenzivnije razdoblje druge polovice 20. stoljeća, posebice imajući u vidu činjenicu da je termin kulture sjećanja upravo znanstveni fenomen tog razdoblja.

Uvažavajući činjenicu da politički motivirano brisanje memorije od strane raznih, mahom revolucionarnih vlastodržaca, seže duboko u povijest, još od antičkog doba i poznatog rimskog *damnatio memoriae* te da se u pravilu izražava atakom na spomeničku ili pisanu baštinu, službenu historiografiju, a u novije vrijeme i na nazivlje ulica i trgova, tekst će izložiti povijesni razvoj tih procesa te ukazati na istovjetnosti i razlike splitskog slučaja.

Kako je već naznačena opsežnost problematike te posljedična fokusiranost na razdoblje 20. stoljeća, kao ključne referentne točke razumijevanja problema izdvojiti će se pitanja imenovanja ulica i trgova, slučajevi Monumentalne fontane, spomenika Grguru Ninskom i spomenika posvećenih Narodnooslobodilačkoj borbi te odnosi prema manjinama i poraženim idejnim pokretima. S obzirom na limitiranost prostora i slojevitost problema pitanje retuširanja povijesnog naslijeđa sportskih klubova, kao i slučaja ataka na tradiciju *Slobodne Dalmacije*, kao najsnažnijeg medijskog simbola Splita, ostaju teme budućih studija. Također će u tekstu u prvom redu biti problematizirana pitanja autonomaštva, jugoslavenstva i socijalističke epohe, budući da se upravo prema tim pokretima i prema njihovom naslijeđu grad odnosi ili tako što ih potpuno negira ili pak tako što minimalizira ulogu tih pokreta pod svaku cijenu.

POVIJESNA ISKUSTVA U BRISANJU MEMORIJE I RETUŠIRANJU HISTORIJE

Povijest zapadne civilizacije, kao što je u uvodnom poglavlju već spomenuto, nesumnjivo obiluje raznim primjerima zatiranja pa i fizičkog uništavanja kulturnog naslijeđa, motiviranog željom za osvetom i simboličkim poniženjem. Kao jedan od karakterističnih primjera takvog negativnog naslijeđa može poslužiti spaljivanje Artemidina hrama u Efezu. Naime, hram što ga je godine 560. pr. Kr. podigao Hersifron, zapalio je 21. srpnja 356. g. pr. Kr., na rođendan Aleksandra Velikog, Herostrat, vođen motivima vječne slave. Zanimljivost Artemidina hrama u ovom kontekstu leži u činjenici da ga je Aleksandar Veliki prilikom posjeta Efezu godine 343. pr. Kr. zatekao netom opljačkanog i devastiranog te je poželio platiti njegovu obnovu, pri čemu je donaciju uvjetovao time da ga Efežani u natpisu spomenu kao obnovitelja. Budući da su oni smatrali kako nije primjereno da jedan bog štuje drugo božanstvo, tu su ponudu otklonili te su novac za obnovu hrama prikupili prodajom sačuvanih stupova, nakita svojih žena pa i pronevjerom jednog perzijskog pologa iz riznice hrama. Tako je, naporima i doprinosima svih građana, prema projektu arhitekta Deinokrata podignut nov, veličanstven Artemidin hram, jedno od sedam svjetskih čuda staroga vijeka.¹ Imajući u vidu sve izneseno, teško je izbjeći poveznice sa splitskom Monumentalnom fontanom, izgrađenom također doprinosima velikog dijela građana i javno proklamiranom željom za njezinom obnovom, o čemu će biti više riječi u nastavku teksta.

S tog je aspekta je zanimljivo uočiti odnos službene katoličke hijerarhije prema spomeničkom naslijeđu antičkog Rima, koje se kretalo od potpune negacije *poganskog* razdoblja i fizičkog uništavanja spomenika, do službene zaštite, ovisno o stanju svijesti u vrhovima Crkve. Tako su, primjerice, dvije trećine Koloseuma već bile raznesene za gradnju *Palazzo Venezia*, *Cancellariju*, luku Ripetta na Tiberu, *Palazzo Barberini* te crkvu sv. Petra u Vatikanu, dok Benedikt XIV. nije 13. prosinca 1749. godine zabranio njegovo daljnje rušenje.²

Posebno zanimljiv slučaj negacije kulturnog naslijeđa prethodnih epoha bilježimo u inicijalnoj fazi Francuske revolucije, tijekom koje je katedrala Notre-Dame pretvorena u Hram božice Razuma, a nakon ubojstva Luja XVI. Konvent je 1. kolovoza 1793. godine odlučio zatrti sjećanje na monarhiju, uklonivši čak i kraljevske grobnice. U sklopu te akcije uništene su kamene

skulpture, osobito kipovi biblijskih kraljeva, koji su u francuskoj baštini smatrani Francima. Dijelovi tih kipova bili su korišteni za razne namjene, a tek u travnju 1977. godine je tijekom iskopavanja u dvorištu hotela *Moreau* pronađeno 360 fragmenata tih kipova sa dvadeset i jednom unakaženom kraljevskom glavom.³

HISTORIOGRAFIJA U KONTEKSTU KULTURE SJEĆANJA

Sve učestalije tretiranje sjećanja u javnom diskursu krajem 20. stoljeću u konačnici je urodilo uobličavanjem teoretske misli o prošlosti, prezentirane kroz politiku s prošlošću, historijsku politiku i kulturu sjećanja. Zahvaljujući činjenici znanstvenog interesa usmjerenog k ovim područjima, možemo utvrditi da je on izrodio općeniti zaključak o upotrebi prošlosti kao ogledala političke kulture. Preciznije govoreći, kako se sjećamo i čega se sjećamo, prilično pouzdano iskazuje i naše prioritetne političke vrijednosti. Ne manje od toga, način na koji objašnjavamo raznovrsnost vlastitog prisjećanja, govori o samorefleksiji i sposobnosti nadilaženja osobne i skupne uskogrudnosti.⁴

Imajući u vidu spomenute zaključke te prateći institucionalni odnos prema povijesnom pamćenju, kako u Republici Hrvatskoj u cjelini, tako i na specifičnom slučaju Splita, možemo zaključiti da je druga polovica 20. stoljeća, s naglaskom na njegovu posljednju dekadu razdoblje izrazito instrumentaliziranoga i projektiranog pamćenja, potaknutog željom kako za društvenim zaboravom, tako i za samozaboravom. U tome je i temeljna razlika između revolucionarnog odnosa prema povijesnom naslijeđu između poslijeratnog odnosa socijalističke revolucije i suvremenih reinterpetacija prošlosti. Dok su tadašnji ratni pobjednici i aktivni komunisti zaista vjerovali u izgradnju novog društva i temeljitog rušenja postojećeg te u premoćnom postotku nisu ni činili elitu staroga građanskog društva, dotle su reinterpetatori povijesti iz devedesetih godina 20. stoljeća dobrim dijelom bili dio nekadašnje nomenklature, čime su njihova nastojanja javno izgledala neiskreno te nužno dovodila do izrazitog prenaplašavanja i negacije. Takve osobne biografije dovele su toga da se lojalnost novom režimu dokazivala žestokim demonizacijama socijalizma te smještanjem konvertita u ulogu žrtve. Izvedeći dalje ovakve temeljne postavke, stvaran je novi mit o građanskoj demokraciji, koju su uništili komunisti i koju treba jednostavno vratiti. Time

je antikomunizam postao okvir novog poretka sjećanja, ali i zaborava. *To je nekažnjeni prostor za pokazivanje vlastite demokratske usmjerenosti i lojalnosti novom duhu vremena, dok je na planu pojedinačne biografije suočavanje s komunističkom prošlošću ne toliko tabuizirano, koliko ignorirano kao nebitan detalj biografije. I tu je stvorena prešutna zajednica zaborava konvertita oko gledišta da je komunistička prošlost nebitna, slučajna i prolazna epizoda koju ne treba spominjati. Doduše, za razliku od sjećanja na fašizam, ovdje je prije riječ o zajednici nelagodnog sjećanja, nego o zajednici stida ili krivice. Mi bivši komunistički kadrovi nismo počinili zločine, pa nismo ni krivi, ali nas ne treba podsjećati na to da smo bili protivnici kapitalizma, višepartijskog sistema i nacionalizma. Ovo podsjećanje stvara nelagodu i ruši predstavu o vlastitoj idejnopolitičkoj dosljednosti, stvara rez u biografiji koji narušava samopoštovanje.*⁵

U svojem poznatom eseju o izmišljanju tradicije engleski povjesničar Eric Hobsbawm zaključio je da *izmišljena tradicija* označava skupinu praksi ritualne ili simboličke prirode, kojima u načelu upravljaju javno ili prešutno prihvaćena pravila, čiji je cilj ponavljanjem usaditi određene vrijednosti i norme ponašanja.⁶ Time bi ponavljanje tih prihvaćenih pravila automatski impliciralo kontinuitet s prošlošću. Hobsbawm je također naznačio kako se može očekivati da će se *izmišljanje* tradicije češće javljati kad brza transformacija društva oslabi ili uništi društvene obrasce za koje su bile stvorene *stare* tradicije, tako da se stvaraju novi obrasci, za koje *stare* tradicije nisu upotrebljive, kad stare tradicije i njihovi institucionalni nositelji i promotori nisu više dovoljno prilagodljivi ili pak ako su bili uklonjeni na drugi način.⁷ To je školska definicija procesa koji su pratili društvena i politička previranja u Splitu 20. stoljeća, s posebnim naglaskom na razdoblje neposredno nakon Drugoga svjetskog rata te na razdoblje devedesetih godina. Još preciznije - a to se posebno može vezati uz slučajeve sportskih klubova i *Slobodne Dalmacije* - došlo je do onoga što je Hobsbawm definirao kao *staro korištenje tradicije koje se prilagodilo novim uvjetima, i to tako da se služi starim modelima u nove svrhe*. Na taj se način, prema Hobsbawmu, stare institucije prilagođavaju uspostavljenim funkcijama pozivanjem na prošlost, ritualnim idiomima i praksama, pri čemu autor misli na sve institucije koje imaju nominalni kontinuitet, ali su se zapravo razvile u nešto posve drugo.⁸

Nasuprot institucionalno poticanom zaboravu i konstruiranju novog pamćenja, pojavio se svojevrsni građanski otpor, s jedne strane prezentiran u

ironijskom odmaku jednog *Feral Tribunea*, a s druge pak strane u veoma aktivnom odnosu prema pitanju obnove Monumentalne fontane i otporima na koja su ta nastojanja nailazila. Primjetan građanski napor nevladinih udruga i inicijativa koje su oponirale službenom sjećanju, umnogome je uklopljen u materijalno, povezano naravno s njegovom simboličkom ulogom. Razlozi vezivanja građana uz Monumentalnu fontanu ležali su, osim u moralnim razlozima, upravo u razlozima koje je dobro uočio povjesničar Pierre Nora. On je u prvom redu zaključio da je moderno pamćenje ponajprije arhivističko te da se potpuno oslanja na vrlo precizne tragove, izrazito materijalne ostatke, najkonkretnije snimke, najvidljivije slike.⁹ Nora dalje tvrdi da se mjesta pamćenja rađaju i žive od osjećaja da nema spontanog sjećanja, da ga treba stvoriti iz arhiva, da treba obilježavati obljetnice, organizirati proslave, izgovarati posmrtno govore, ovjeravati dokumente, jer sve te operacije više nisu prirodne.¹⁰ Kad neke manjine brane sjećanje koje se očuvalo u tim povlaštenim i ljubomorno čuvanim enklavama, do kraja se razotkriva istina svih mjesta pamćenja: bez komemorativne budnosti povijest bi ih brzo pomela, one su uporišne točke koje ne bi bilo potrebno podizati da ono što brane nije ugroženo. Kad bi sjećanja koja štite uistinu živjela, mjesta pamćenja bila bi beskorisna. A da ih historija nije napala s ciljem da ih iskrivi, preobrazi, oblikuje i pretvori u kamen, ne bi ni postala mjestima pamćenja. Stvaraju ih dva postupka: povijesni trenuci prvo se čupaju iz tijeka povijesti, a zatim ih se tamo vraća, ni žive ni mrtve, poput školjki zaostalih na žalu nakon povlačenja mora živog pamćenja.¹¹ Faksimilna obnova Fontane bi, promatrajući iz ovog kuta, imala služiti spašavanju jedne od bitnih epoha gradske povijesti od posvemašnjeg zaborava i potpune negacije, čime bi bio nagrađen trud ne samo ondašnjih Splitsana koji su je doprinosima izgradili nego i današnjih aktivista koji pokušavaju sačuvati memoriju grada i naslijeđa njegove građanske kulture.

U konačnici ovog pregleda osnovnih teorijskih pristupa kulturi sjećanja moraju se izdvojiti i radovi Jana Assmanna, koji se naslonio na tragično stradalog francuskog sociologa Mauricea Halbwachsa i njegove studije o individualnom i kolektivnom pamćenju. Njihov temeljni zaključak išao je u smjeru tvrdnje da ne postoji nikakvo individualno pamćenje izvan društvenoga relacijskog okvira kojim se u društvu koriste ljudi da bi fiksirali i pronašli svoja sjećanja. Pojednostavnjeno govoreći, oni su iznijeli teoriju po kojoj čovjek

stječe pamćenje tek u procesu socijalizacije. Izvodeći iz toga daljnje zaključke, Assmann tvrdi da se pamćenje održava i živi u komunikaciji te da bi u slučaju njezina prestanka ili eventualne promjene relacijskih okvira komunicirane stvarnosti nastupio zaborav.¹² Njegova teorija posebno nam je zanimljiva i zato što dodatno naglašava još jednu stavku kolektivnog pamćenja, a radi se o mogućnosti rekonstrukcije. Na zaključak o nužnoj rekonstrukciji potaknula ga je misao da se ni u kakvom pamćenju ne odražava prošlost kao takva, nego od nje ostaje samo ono što društvo može rekonstruirati u svakoj epohi, sa svojim odgovarajućim relacijskim okvirom.¹³ Upravo ta činjenica uzrokom je kontinuiranih nastojanja vlastodržaca za konstruiranjem zajedničkog i općeprihvaćenog narativa, usuglašenog s ideološkim zahtjevima vremena, ali je ujedno, zahvaljujući kohezivnim vezama i činjenicom pluralističnosti društva, ujedno i onemogućila potpun uspjeh državnog intervencionizma u procese pamćenja.

Povjesničar Holm Sundhaussen, koji se u svojim tekstovima bavio razgradnjom zajedničkoga jugoslavenskog sjećanja na naslijeđe Drugoga svjetskog rata i izgradnjom novih mitova, umnogome posvećenih rehabilitaciji građanskog društva, a dijelom i marionetskih fašističkih poredaka, posebnu je pozornost na primjeru Hrvatske posvetio školskim udžbenicima iz povijesti. U njima je razdoblju Drugoga svjetskog rata posvećeno samo sedam stranica, pri čemu je, primjerice, predstavljanju ustaškog režima posvećeno pola stranice, dok su masovni zločini tog istog režima obrađeni u jednoj rečenici.¹⁴ Takva politika revizionizma umnogome se slijedila i na ostalim područjima, poput imenovanja ulica i određivanja društvenih kretanja, pri čemu se Split istaknuo kao jedan od radikalnijih primjera gotovo potpunog negiranja antifašističkog naslijeđa, a sve sukladno tvrdnji Paula Connerton, koji je proučavajući Francusku revoluciju uvidio da su postrevolucionarni vođe morali prekinuti sve veze s prošlom politikom kako bi se građani koji su patili pod prethodnom vlasti osjećali sigurnima. To je formulirao rečenicom kako se sadašnjost mora razdvojiti od onoga što je prethodilo, činom jednoznačnog razgraničenja.¹⁵ To jednako vrijedi za cijelu drugu polovicu 20. stoljeća u Splitu. Ono čega su pak revizionisti svih vrsta bili nesvjesni, jest činjenica opstanka kontinuiteta i sve veće odvojenosti društva od države, zahvaljujući kojoj su, na primjer u gradskom govoru, sačuvana stara imena ulica i lokaliteta, kako ona s početka 20. stoljeća, tako i ona iz socijalističkog razdoblja.

POLITIČKA I DRUŠTVENA PREVIRANJA U SPLITU OD DRUGE POLOVICE 19. STOLJEĆA DO KRAJA 20. STOLJEĆA

Promatrajući današnji odnos prema naslijeđu analiziranog razdoblja od strane službenog Splita, možemo uočiti nekoliko neuralgičnih točaka, prema kojima odnos varira od posvemašnje negacije do potpune ignorancije. Riječ je o fenomenu dalmatinskog autonomističkog pokreta, pokretu jugoslavenskih nacionalista, komunističkom pokretu, antifašističkoj borbi te razdoblju socijalističke Jugoslavije. Ako je vjerovati gradskim ocima, spomenuti pokreti i cijele povijesne epohe nisu se dogodile ni Splitu ni njegovim građanima, što će biti dodatno razrađeno u sljedećem poglavlju.

Razdoblje od druge polovice 19. stoljeća do kraja 20. stoljeća spada među politički i društveno najintenzivnija razdoblja splitske povijesti te je i danas u nekim elementima prisutno u idejnim razilaženjima i aktivnim suprotstavljanjima. Pojednostavnjeno govoreći, spomenuto razdoblje znatno je prisutnije po negacijama cijelih njegovih epoha nego po aktivnom sjećanju. Dok je karakterističnost društvenih procesa s kraja 19. i početka 20. stoljeća ležala u konceptualnom sukobu između dalmatinskog autonomaštva i hrvatske nacionalne ideje, fokus se nakon stvaranja zajedničke jugoslavenske države pomaknuo na pitanja aktivnog odnosa prema novoj državi i njezinoj nosivoj ideji o trojednom plemenu te na problematiku klasnih odnosa. No unatoč spomenutom diskontinuitetu, novi narativi nisu potpuno zamijenili stare, budući da su ih u nekim elementima i uz određene modifikacije i preuzeli, o čemu postoje brojna sporenja autora. Osim spomenutog preuzimanja narativa kao značajke splitskoga političkog i društvenog života preživjele su i oštre, često nepomirljive suprotstavljenosti te potpuna isključivanja poraženih iz javnog diskursa, što je tradicija prisutna i do suvremenog doba. Intenzitet spomenutih odnosa najbolje se očitovao u brojnosti novinskih tiskovina, javnih okupljanja i demonstracija, čak i fizičkih obračuna. Općenito govoreći, ondašnji Split imao je nerazmjerno velik broj dnevnih i tjednih novina, redovito jasno politički profiliranih, što je praksa koja je nastavljena i u međuratnom razdoblju.

Dubinu društvenih podjela koje su, poticane od političkih elita, silazile među građanstvo i puk, najbolje je prikazao Grga Novak u trećoj knjizi svoje *Povijesti Splita*, pri čemu se posebno koncentrirao na dopise splitske gradske uprave bečkim vlastima i ostalim dalmatinskim gradovima i općinama u nje-

zinoj ulozi idejnog vodstva u pokretu otpora ideji sjedinjenja Dalmacije i Hrvatske. Upravo na tom pitanju sjedinjenja i otporu dalmatinskih autonomaša tim zahtjevima, inicijalno formuliranima u odgovoru splitske kongregacije na poziv iz Hrvatske i Slavonije za ujedinjenjem, koji je objavljen u *Gazzetta di Zara* 29. travnja 1848. godine, zametnuo se dugotrajni sukob autonomaške i narodnjačke stranke u gradu, koji je poslije umnogome utjecao na negiranje Bajamontijevih zasluga i političke baštine, uz istovremeno isticanje zasluga narodnjačke stranke za razvoj narodne misli u Splitu. U odgovoru splitske općine, u kojem se ne negira narodna povezanost Hrvatske i Dalmacije, ipak se ističe: ... rijetko tko među nama koji može razumijeti vašu slavenštinu, da smo između 12 000 stanovnika našega grada našli jednog jedinog koji je teškom mukom preveo, i ne kako treba, na talijanski jezik vaš vrlo poštovani dopis od 26. travnja.¹⁶ Grga Novak minuciozno je prezentirao sve stavke tog rascjepa, potkrijepio ih dokumentima te, općenito gledajući, omogućio dubinski uvid u problematiku odnosa autonomaške i narodne misli u Splitu, no pravu sliku političkog djelovanja i idejnih uvjerenja autonomaške stranke i jednog od njezinih karizmatičnih vođa, Antonija Bajamontija, ponudio je u svojim tekstovima Josip Vrandečić, pri čemu se prijelomnom pokazala njegova studija *Dalmatinski autonomistički pokret u 19. stoljeću*. Osnovna Vrandečićeva misao leži u činjenici ideologije dalmatinskog autonomatstva kao izraza kombinacije liberalnog paternalizma, kakvim se koristio Tommaseo i djelomično Bajamonti, a koji je usput obogaćen orleanizmom, populističkim bonapartizmom i integralnim nacionalizmom.¹⁷ Temeljna zamisao dalmatinskih autonomaša išla je ka konstruiranju posebne slavo-dalmatinske nacije, koja bi imala biti prsten između Zapada i katoličkih Slavena, pa čak i kao poveznica slavenskoga i helenskog svijeta, pri čemu bi igrala ključnu ulogu u zamišljenoj južnoslavenskoj federaciji.¹⁸ Ta ideologija je u nekoliko argumentirano izloženih točaka u potpunosti negirala pravo Hrvatske na pripojenje Dalmacije te je Vrandečić ubraja u trend općeg otpora regionalizama spram nacionalnointegracijskih obrazaca. Osim spomenutog narativa, Bajamonti usvaja i logiku civilizacijske misije obrazovanih gradskih obalnih komuna prema barbarskom zaleđu, zahvaljujući kojoj je uvjeren da će, u bilo kojem razvoju nacionalizma, nužno u Dalmaciji pobijediti napredniji talijanski nacionalizam. U istu svrhu služila bi i zamišljena, a nikad ostvarena željeznička veza prema Bosni i Sarajevu te dalje prema Podunavlju, koja bi Dalmaciji donijela snažan ekonomski iskorak te potenci-

rala njezinu vodeću ulogu u južnoslavenskom svijetu. Trebalo su proći gotovo dva desetljeća od pobjede narodnjačke stranke na izborima u Splitu, 1882. godine, da bi se na prijelazu stoljeća autonomaška stranka konačno odrekla ideje o slavo-dalmatinskoj naciji te manjim dijelom preuzela talijanski nacionalni identitet, dok je dobar dio slavodalmatske tradicije prenesen u jugoslavensku ideju, iznova konfrontiranu s hrvatskim nacionalnim programom, u kasnijem razdoblju. U svemu tome Bajamonti nije značajnije sudjelovao, ponajprije zato što se taj proces definitivno odvijao neposredno prije njegove smrti. Kasnija talijanska okupacija, uz zločine koje je posljedično donijela te značajno pristajanje talijanske manjine u gradu uz ideju talijanske Dalmacije, u konačnici je utjecala na definitivno brisanje Bajamontijeve ostavštine iz memorije grada, brutalno finalizirane rušenjem Monumentalne fontane, kao krune njegova životnog projekta dovođenja pitke vode u grad i završetka kompleksa Prokurativa, Bajamontijevog kazališta i njegove palače. Tako je poraz njegovih političkih ideja doveo do krajnje negacije Bajamontijeva djelovanja, koje se ni u kom slučaju ne može zanemariti, pa makar i vizualno, imajući u vidu spomenuti kompleks, ali i gradsku luku s glavnim lukobranom, koji je upravo on kao gradonačelnik dao izgraditi. Antonio Bajamonti, kao čovjek koji je dva desetljeća bio splitski gradonačelnik i koji je brojnim velikim projektima, jedva zamislivim za ono vrijeme, pa i po cijenu vlastite financijske propasti, umnogome preporodio Split, a čije se posljedice osjećaju i danas, trenutačno u gradu nema ni trg, ni spomenik, ni ulicu, dok su primjerice po njegovim najžešćim protivnicima iz narodnjačke stranke imenovane brojne gradske ulice, unatoč znatno slabijim rezultatima koji su oni postigli za svoje vlasti. Rezultate Bajamontijeva političkog i urbanističkog djelovanja najbolje je predstavio Duško Kečkemet u svojoj knjizi *Ante Bajamonti i Split*. Kečkemet je u tom tekstu prenio i reakcije suvremenika na Bajamontijevu smrt, iz kojih se možda i najbolje uočava njegova uloga u razvoju grada: *Unatoč pobjedi Hrvata nad autonomašima u cijeloj Dalmaciji, stiglo je oko 500 brzozjava sažalnica, a brojne novine u Zadru, Trstu, Puli, Rijeci, Beču, Grazu, Rimu, Padovi, Milanu, Beogradu, Cetinju, Sarajevu i drugdje objavile su kraći ili duži nekrolog. Sprovod Ante Bajamontija bio je beskonačan. Lijes su nosili njegovi bersaljeri. Niz od četristo gospođa i gospođica u crnini slijedio je lijes, a za njima dugi niz sudionika sa stopedeset vijenaca. Taj u Splitu nikad viđeni sprovod prolazio je sat i pol do Sustipanskog groblja, gdje su ponovno slijedili govori.*¹⁹

Nakon konsolidacije narodnjačke uprave i traumatičnog iskustva Prvoga svjetskog rata Split je ušao u turbulentno poslijeratno razdoblje, obilježeno previranjima oko suvereniteta nad gradom, sukobima s talijanskom flotom, iscrpljujućim pregovorima i sveopćom psihozom, koje je zaključeno definitivnim ostankom Splita u Kraljevini SHS, povlačenjem savezničke flote i normalizacijom civilnog života. Tu odluku međunarodne zajednice, o ostanku Splita u novoj državi, jedan od najistaknutijih splitskih Talijana tog vremena Ildebrando Tacconi prokomentirao je kao kraj talijanstva Dalmacije.²⁰ U tom dinamičnom razdoblju građani Splita s oduševljenjem su dočekali uspostavu nove države i dolazak srpske vojske, kao brane talijanskim presezanjima, dok je za gradonačelnika imenovan ugledni Josip Smodlaka. Nakon konsolidacije prilika, sve do početka Drugoga svjetskog rata Split je bio opterećen aktivnom politikom talijanskog iredentizma, sukobima jugoslavenskih i hrvatskih nacionalnih koncepcija, uz primjetan porast snage Komunističke partije i svih njezinih inačica, na čelu s karizmatičnim i uvijek pomalo od partijskog vrha odmetnutim Vickom Jelaskom. Iz te slike općeg dinamizma i svojevrsnog političkog kaosa, koji je često završavao i krvavim obračunima političkih neistomišljenika, možemo izdvojiti snažan ugled Ante Trumbića i njegove hrvatske nacionalne i republikanske, a kasnije i pravaške ideje, postupan porast utjecaja HSS-a, svim amplitudama unatoč, snažnu ukorijenjenost Orjune među uglednim splitskim obiteljima te konstantnu snagu komunističke ideje, očitovanu u svim izbornim inačicama kojima se ta zabranjena partija morala služiti. Imajući u vidu karakter državne vlasti koja je, već sredinom dvadesetih godina, suspendirala demokratske procese, jasno je da se dobar dio sukoba odvijao izvan službenih institucija. Ako bismo trebali, uz Smodlaku u početnoj fazi te Trumbića u kasnijoj i već spomenutog Jelaske, izdvojiti dvije ključne ličnosti koje su obilježile splitsko međuratno razdoblje, to su bili dr. Ivo Tartaglia i dr. Jakša Račić. Obojica privrženici jugoslavenske ideje i odani režimski ljudi, no također vizionari i graditelji, u svakom slučaju čine nezaobilazni dio gradske povijesti. Ono što im je također zajedničko je tragična životna sudbina uvjetovana političkim odnosima, zahvaljujući kojoj je Račić kao četnički povjerenik za Dalmaciju umro od posljedica atentata mladih skojevaca, dok je Tartaglia umro u zatvoru nakon završetka rata. Ni jedan ni drugi nisu pravedno valorizirani u današnjem Splitu, pri čemu Račić nije ni historiografski primjereno obrađen, čime se samo nadopunjuje niz neslužbeno proklamirane šutnje o

dobrom dijelu suvremene povijesti grada, kako u socijalističkom razdoblju, tako i u suvremenoj Hrvatskoj. Sličnu tragičnu sudbinu doživio je i Vicko Jelaska, izopćenik iz SKJ, poslije dugogodišnji zatočenik Golog otoka, od 1949. godine.²¹ Nakon dokidanja kraljeve diktature i uspostave Banovine Hrvatske, posljednji predratni gradonačelnik bio je Josip Brkić, HSS-ovac blizak Trumbiću, ali i Kerubinu Šegviću, poslije ustaškom dužnosniku. Tako je Split to turbulentno razdoblje otvorio i zatvorio s političarima prohrvatske orijentacije na svojem čelu, dok je u međuvremenu imao jugoslavensku upravu.

No jednako kao i na primjeru Bajamontijeva razdoblja i ondašnjih političkih previranja, i ovo je razdoblje bilo obilježeno značajnim gospodarskim uzletom, i to na polju elektrifikacije grada, željezničkog povezivanja s cijelom zemljom, simbolično započetog otvaranjem Ličke pruge prema Zagrebu godine 1925., značajnog razvoja brodarskih kompanija, poput Jugoslavenskog *Lloyda*, *Atlantske plovidbe Ivo Račić i dr.*, razvoja cementne i brodograđevne industrije, porasta raznih obrtnih aktivnosti, arhitektonski osmišljenog urbaniziranja grada i kvalitete svakodnevnog življenja te u konačnici razvoja komunalne svijesti. Mnoge od pobrojanih aktivnosti potaknuo je gradonačelnik i poslije ban Primorske banovine dr. Ivo Tartaglia. Tako cijelo vrijeme od početka stoljeća traje uređenje Marjana, započeto inicijativom Jurja Kolombatovića još godine 1882. Najsnažniji zamah njegovu uređenju daje upravo dr. Jaksa Račić nakon imenovanja na dužnost predsjednika Društva za zaštitu i unapređenje Marjana, godine 1919., koju je obnašao do smrti 1943. Važno je naglasiti da je u uređenje Marjana uložio dosta vlastitog novca, npr. u izgradnju stubišta od Tomića stina do Prve vidilice, koje su do kraja rata nosile njegovo ime.²² Račić je, kao ugledni kirurg, otvorio i privatni sanatorij. Uza sve navedene činjenice treba napomenuti i da je u međuratnom razdoblju kultura suvremenoga urbanog življenja u građanskom duhu doživjela vrhunac, u brojnim čitaonicama, tiskovinama, kupalištima, restoranima, kinematografima itd... Revolucionarna je vlast nakon završetka rata, iz idejnih razloga, gotovo u potpunosti izbrisala javno sjećanje na proteklo razdoblje, što je, također iz idejnih razloga, ostalo na snazi i u današnje doba.

Imajući u vidu takav negirajući odnos prema autonomističkom pokretu i svim njegovim protagonistima, koji je objektivnu analizu dobio tek s Vrandečićevom knjigom, ali i jednako takav odnos prema naslijeđu jugoslavenskog nacionalizma i njegovim glavnim protagonistima, zanimljivo je uočiti stajali-

šta Mire Ljubić-Lorger, osnivačice i dugogodišnje predsjednice Dalmatinske akcije, prve i za sada jedine relevantne regionalističke dalmatinske stranke u moderno doba. Ona naime Orjuni u Dalmaciji i Splitu pridaje marginalno značenje, otklanjajući njezin bauk, kojim se suvremeni hrvatski nacionalizam devedestih godina često hranio, tvrdeći da je jugoslavenski nacionalizam u Dalmaciji bio upravo i jedino epizoda; teška, ali akutna ne i kronična bolest, što je svakako tema o kojoj bi se dalo raspravljati u tekstovima fokusiranim na to pitanje.²³ No znatno su zanimljivija njezina razmišljanja o autonomističkom pokretu i njegovom izrazito negativnom i, po njezinu mišljenju, falsificiranom predstavljanju te političke ideje, kako u historiografiji druge Jugoslavije, tako i u suvremenoj hrvatskoj historiografiji. Ljubić-Lorger tako navodi natuknicu iz *Enciklopedije Leksikografskog zavoda* iz 1960. godine, u kojoj je autonomištvo opisano kao *u osnovi izrazito antidemokratska manifestacija jednog vrlo tankog sloja birokracije, feudalnih zemljoposjednika i mlade trgovačke buržoazije. Taj je sloj htio sačuvati svoj društveni, eksploatatorski položaj gospode, 'šjora', nad neukom masom širokih narodnih slojeva sitnih seljaka i kolona-Hrvata i Srba. Također ih se naziva odrodima te smjesom političkih megalomana, kombinatora i kulturno potpuno neaktivnih i nestvaralačkih elemenata. Autorica ističe kako razumije činjenicu da nije lako izbjeći stajalište pobjedničkog trijumfalizma, ali ipak zaprepašćuje to što se takav prizemni pamflet mogao naći u jednoj enciklopediji. Ona dalje uočava elemente rasističke nesnošljivosti u pisanju povjesničara Trpimira Macana, nesuvislost Ive Perića te općenito polemizira s gotovo svim autorima koji su se bavili spomenutom temom, u prvom redu s Grgom Novakom, ali i s Vrandečićem, i njegovom knjigom, tvrdnjom u kojoj se zapravo najbolje zrcali njezino stajalište: *Nije beznačajno ni pitanje tko je i čija je politička misao i ideologija u to doba otežavala integraciju hrvatskih zemalja: onih koji su htjeli raspravljati o uvjetima ili onih koji su bahato zastupali povijesno pravo na Dalmaciju, pravo na aneksiju Dalmacije, da budemo precizni.*²⁴*

Mračno razdoblje Drugoga svjetskog rata i fašističke okupacije trajno je obilježilo Split i njegove građane, kojih je 12 tisuća izravno u statusu boraca sudjelovalo u antifašističkoj borbi u partizanskim jedinicama, od kojih je bilo oko 6100 omladinaca i 1100 žena i kojih je više od 1500 poginulo u ratnim sukobima. Također je od strane okupatora zatvoreno oko 10 tisuća Splitskana, od kojih je više od 5 tisuća odvedeno u logore smrti, dok ih je 266 umoreno, strijeljano ili obješeno u samom gradu; velik je i broj (više od 1400) ratnih

izbjeglica.²⁵ Od brojnih događaja (ovaj tekst ne dopušta da ih se sve nabroji), možda bi trebalo izdvojiti tragičnu pogibiju Prvog splitskog odreda, sastavljenog od tek stasalih mladića, od kojih su većina strijeljani kod Sinja, veliku ilegalnu umjetničku izložbu s više od 50 slikarskih i kiparskih djela partizanskih umjetnika, koja je bila postavljena u današnjoj Zvonimirovoj ulici, u stanu kipara Marina Studina, te Konferenciju kulturnih radnika Hrvatske na Hvaru krajem 1943. godine, kao i činjenicu da je u Splitu konstituirana prva Narodna vlada Hrvatske, na čelu s Vladimirom Nazorom.

Na to herojsko doba otpora okupatorima, danas u gradu gotovo ništa ne podsjeća, pri čemu je zaborav politički programiran i sustavno proveden. Unatoč neupitnim brutalnim, pa donekle i zločinačkim postupcima u prvim poslijeratnim godinama, u kojima su stradali mnogi nedužni ljudi i činjenicu da su se dogodili strašni kulturocidi nad Sustipanom i Monumentalnom fontanom, ovakav ideološki udar na antifašističko naslijeđe Splita, koji se odvijao devedesetih godina, predstavlja trajnu sramotu i ispod je svake civilizacijske razine, na tragu rušenja Sustipanskoga groblja. Inače, pitanje rušenja Sustipanskoga groblja iznimno je slabo istraženo te još uvijek čeka ozbiljne istraživače, no i bez toga možemo ustvrditi da je, neovisno o temeljnoj motivaciji, njegovim rušenjem napravljen jedan od najsrमतnijih napada na memoriju grada. U socijalističkom razdoblju, Split je poprimio današnje gabarite, doživjevši izniman demografski rast, ubrzanu industrijalizaciju i urbanizaciju te snažan razvoj na svim poljima života. Među vrhunce tog razdoblja svakako se ubraja arhitektonsko rješenje i izgradnja Splita 3, vrhunski osmišljenoga modernističkog kvarta, nastalog na tradicijama rimskih centurijacija, kao i projekt Mediteranskih igara, s nizom sportskih kompleksa te Poljudskim stadionom kao krunom projekta. Također se razvijaju brojne kulturne i znanstvene institucije, poput Književnog kruga, Društva prijatelja kulturne baštine, Sveučilišta u Splitu, Instituta za historiju radničkog pokreta i sl. Split je, u konačnici, nakon prvih višestranačkih izbora i proglašenja samostalne Hrvatske, iznova ušao u izrazito turbulentno razdoblje, obilježeno kako herojskim otporom i prihvaćanjem brojnih izbjeglica, tako i novim ideološkim terorom, atakom na privatnu imovinu i ljudska prava, o čemu najbolje svjedoči pitanje Lore. Osim ovih idejnih i civilizacijskih činilaca, došlo je i do raspada gradske industrije te, posljedično, siromašenja, porasta narkomanije i brojnih urbanističkih i komunalnih problema, koji su donekle zaustavljeni i sanirani u posljednjem de-

setljeću, tijekom kojega je grad otvorio nove prostore potencijalnog napretka, ponajprije na polju sveučilišnog razvoja.

MJESTA SJEĆANJA - SIMBOLI, IMENA ULICA I TRGOVA

Imena ulica i trgova

Početak fenomena ideološkog obilježavanja prostora i inauguracije simbola, unatoč značajnoj simboličkoj ulozi Bajamontijeva kazališta, zapravo možemo smjestiti u razdoblje prve Jugoslavije. Od začetka tih procesa, starih tek nešto manje od stotinu godina, do danas, intenzitet tako usmjerenih nakana nije se bitno promijenio. Svaki raskid s prijašnjim režimom značio je ujedno i kidanje gotovo svih službenih veza sa simbolima tog prošlog vremena. Zahvaljujući takvim ideološkim obratima i nepomirljivostima, jako je malo ulica u gradu zadržalo kontinuitet imena u promatranom razdoblju, dok su tek nešto češći primjeri povratka starog imena, s početka stoljeća, a bilo je i slučajeva poput Zagrebačke ulice, koja je prvo, početkom stoljeća, označavala današnju Zvonimirovu, a danas označava sasvim drugu ulicu, koja prolazi uz Đardin. Slučaj Bregovite ulice, iznad Željezničkog kolodvora, primjer je ulice koja je, iz idejnih pobuda, u razdoblju socijalističke Jugoslavije promijenila ime u Beogradsku, a danas nosi staro ime.

Među ulicama koje su u kontinuitetu zadržale stara imena su Kavanjinova, Matije Gupca, Jadranska, Hrvojeva, Istarska, Pojišanska, Poljička, Radovanova, itd.

Brojni su primjeri preimenovanja ulica i trgova u skladu s duhom vremena. Tako su se u novonastaloj Kraljevini SHS u užem području grada pojavile ulice Kraljice Marije, Vojvode Mišića, Put Milorada Draškovića, Pristan majora Stojana, i dr.

Dok su u međuratnom razdoblju preimenovanja ulica ostala ipak ograničenog dosega, ratno razdoblje obilovao je potpunim preoblikovanjem gradskog identiteta u talijanskom duhu te nešto kasnije u duhu ustaške vlasti, zahvaljujući kojem su izmijenjena gotova sva imena ulica. Po dolasku oslobođenja i konsolidaciji nove vlasti, nova gradska uprava izmijenila je također pretežan dio imena ulica i trgova u duhu antifašističke borbe te lijeve i jugoslavenske ideje, no ipak poštujući i dijelove nacionalne hrvatske tradicije, kao i djelomično ukorijenjene gradske toponime. Tako su u tom razdoblju, osim

narodnih heroja te Rose Luxemburg, Maksima Gorkog, Matije Ivanića, Marxa i Engelsa, proleterskih brigada i ostalih ideološki profiliranih osoba i pojava, ulice imali i Tin Ujević, Ivan Meštrović, Ante Trumbić, knez Trpimir, kraljica Jelena, ban Berislavić, Marin Držić i sl.

Svakako najzanimljivija preimenovanja povezana su s mjestima najveće simboličke uloge, poput trga ispred crkve sv. Frane, koji je dvadesetih godina označen kao Poljana regenta Aleksandra, dok danas nosi ime Trg dr. Franje Tuđmana. S druge pak strane, Riva, koja je za vrijeme okupacije nosila Mussolinijevo ime, a potom bila prozvana Titovom obalom, danas nosi ime Obala hrvatskoga narodnog preporoda i tipičan je primjer konačnog ideološkog konsenzusa i službenog stajališta, koji korijene današnjeg Splita traži u hrvatskoj općini iz 19. stoljeća, s dodatnom notom katoličke tradicije i simbolike iz Domovinskog rata. Tadašnja Wilsonova obala, u socijalizmu je nosila ime Obala bratstva i jedinstva, dok je danas Obala kneza Domagoja. Gat 26. listopada 1944. danas se zove Gat sv. Nikole. Općenito govoreći, ako bismo pokušali uspostaviti neku logiku u promjenama imena ulica devedesetih godina, možemo ustvrditi da su književnike mijenjali književnici, heroje jednog rata heroji novog rata, a ulice imenovane po klasicima ljevice, dobile su imena katoličkih uglednika.

Najveći problem s takvom, aktualnom situacijom s imenima ulica i trgova je u tome što potpuno negira nezaobilaznu ulogu autonomaške uprave, veliko značenje ideje jugoslavenstva te herojsku antifašističku borbu, kojoj bi dignitet morao biti vraćen, barem ponovnim povratkom ulice Prvoga splitskog odreda te ponovnim službenim obilježavanjem dana 26. listopada, kao spomena na oslobođenje grada.

Spomenici i simboli

Iako su u svim spomenutim razdobljima u gradu dizani spomenici kao simbolična mjesta sjećanja, potaknuti raznim motivacijama, možemo ustvrditi da je prvo promatrano razdoblje obilježeno Monumentalnom fontanom, međuratno razdoblje spomenikom Grguru Ninskom te neuspješnim i nedovršenim pokušajima podizanja spomenika dinastiji Karađorđevića, dok je socijalističko razdoblje obilježeno podizanjem brojnih spomenika u čast antifašističke borbe. Ono pak što obilježava posljednje promatrano razdoblje suvremene Hrvatske, jet atak na antifašističku spomeničku baštinu, kombiniran s od-

bijanjem obnove Monumentalne fontane, čime su gradske vlasti, prešutnim odobravanjem tih rušenja i izostankom njihove javne osude, kao i činjenicom da Fontana ni do danas nije obnovljena, jasno dale do znanja što misle o najvažnijim događajima iz novije povijesti grada. U konačnici, zajednička sudbina svih navedenih spomenika zapravo leži u njihovoj devastaciji, bilo fizičkoj, bilo značenjskoj.

Tako je Monumentalna fontana, poznatija kao Bajamontuša, podignuta u čast dolaska vode u grad i samodoprinosima brojnih građana svih provenijencija, o čemu postoje brojni zapisi, brutalno i gotovo trijumfalno srušena 1947. godine, nakon što joj je pridodano značenje koje nikad nije imala. Fontana je, naime, stradala u naletu osvetničkog revolta i smiješnog objašnjenja da je svežanj snoplja na vrhu predstavljao simbol talijanskog fašizma, što u slučaju spomenika podignutog nekoliko desetljeća prije pojave fašističkog pokreta nikako nije mogao biti slučaj. No i pored javno proklamiranog trijumfalizma nad tim činom u ondašnjoj *Slobodnoj Dalmaciji: Ulice grada pune su naroda koji ide na rad. Pjesma odjekuje, zastave se viju, narodne trobojnice i crvene sindikalne zastave rada... 6., 7., 8. ulično tajništvo ruši bunkere, koje je okupator sagradio... Radnici Oblasnog građevnog poduzeća ruše česmu na obali. Željezničari, namještenici Gradskog NO-a, i još četiri druge grupe rade na prostoru bivših tamnica. Upravo je stigao harmonikaški zbor kulturno-umjetničkog društva 'Jedinstvo' Mjesnog sindikalnog vijeća i izvodi nekoliko pjesama za radnike koji rade na prostorijama bivših tamnica. Na obali se čuju dvije jake detonacije. To radnici Oblasnog građevnog poduzeća ruše česmu... Sretamo i predsjednika Gradskog NO-a Antu Mrduljaša i Paška Ninčevića, pročelnika komunalnog odjela...*, iz sveopće mistifikacije i zataškavanja cijelog procesa rušenja jasno je da su i oni koji su donijeli odluku o njezinu rušenju bili svjesni barbarizma tog čina, kao i činjenice da rušenjem amputiraju važan simbolički dio gradske povijesti.²⁶ Sada već i višedesetljetna borba aktivista iz Društva prijatelja kulturne baštine i ostalih pojedinaca, angažiranih na faksimilnoj obnovi Fontane, još uvijek nije urodila plodom, zbog snažnih, uglavnom ideoloških otpora, često maskiranih umjetničkim argumentima, i to unatoč odluci Gradskog vijeća iz 1996. godine koje je prihvatilo navedena nastojanja.

Jednako osporavan, iako nikad i fizički uništen, bio je i spomenik Grguru Ninskom, čiji su izrada, postavljanje, micanje i premještanje dobili niz konotacija, često i kontradiktornih u splitskoj, jugoslavenskoj i talijanskoj javno-

sti. Naime, s obzirom da se godine 1925. obilježavao jubilej tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva, što je bila državna manifestacija koja je sponzorirana u svim hrvatskim krajevima u Jugoslaviji, Općinsko vijeće grada Splita donijelo je u srpnju 1924. godine odluku da se u čast tog jubileja prihvati dar Ivana Meštrovića i na Voćnom trgu postavi njegov spomenik Marku Maruliću. Dok je taj prijedlog bio prihvaćen općim konsenzusom, te je Marulićev spomenik bio jedan od rijetkih u gradu koji nitko nikad nije doveo u pitanje, drugi Meštrovićev prijedlog o podizanju monumentalnog kipa Grguru Ninskom, koji bi imao nositi jasnu simboliku i političku poruku, izazvao je, unatoč jednoglasnoj odluci Općinskog vijeća, pravu buru negodovanja i javno iskazanih sukoba te proizveo cijeli niz uglednih oponenta, da su u konačnici sve one peripetije koje su pratile taj spomenik bile posve očekivane. Problemi sa spomenikom počeli su se nazirati već od same inicijalne ideje, kada je Meštrović, želeći izbjeći bilo kakve prijepore, koje je očito slutio, darovanje spomenika uvjetovao ne samo umjetničkom slobodom u izradi nego i izborom mjesta na koje će kip biti postavljen.²⁷ Općinsko vijeće, koje je, kao što je već spomenuto, bilo na istoj idejnoj liniji s Meštrovićevim shvaćanjem Grgurove mitološke simbolike, taj je prijedlog u listopadu 1925. jednoglasno prihvatilo, nakon čega je kipar počeo s izradom spomenika i dovršio ga u rujnu 1927. godine. U cijelom procesu savršeno su se prelamala sva idejna strujanja sukobljena u tadašnjem Splitu i Dalmaciji, u prvom redu u svjetlu odnosa prema simboličnom značenju kako samog Grgura Ninskog i poznatih crkvenih sabora, tako i prema značenju postavljanja spomenika tih dimenzija na Peristilu, gdje ga je Meštrović zamislio. Grgur Ninski i splitski crkveni sabori ušli su u fokus javnosti još tijekom proslave jubileja tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva 1925. godine, a potom se s polemikama o postavljanju spomenika ta tema dodatno intenzivirala, prometnuvši se u jednu od najžešćih splitskih polemika međuratnog razdoblja. Žestinu polemika pratila su i posve suprotstavljena tumačenja njegove uloge, od već afirmiranog stava preuzetog iz narodnog preporoda u 19. stoljeću o Grguru kao borcu za hrvatski jezik i očuvanje hrvatske kulture, preko vizure iz koje se Grgur promatrao kao simbol jugoslavenstva, time što je boreći se za hrvatski jezik pridonio afirmaciji Južnih Slavena i tako položio temelje za nastanak buduće zajedničke države. Tu su teoriju promicale naravno unitarističke organizacije te pripadnici Starokatoličke crkve (Hrvatske katoličke crkve), uspostavljene 1923. godine, koji su u Grguru gledali svojega

zaštitnika, gotovo sveca, kao protivnika rimskog pape i svojevrsnog hrvatskog Jana Husa.²⁸ Taj stav je naravno naišao na snažan otpor službene crkvene hijerarhije, to prije što se ta široka javna rasprava o Grguru i njegovoj ulozi počela upletati i u raspravu o sklapanju jugoslavensko-vatikanskoga konkordata, na način da je taj jugoslavenski pogled na Grgura u njemu počeo gledati i preteču sv. Save u borbi s Rimom. U konačnici, pojavila su se i stajališta o Grguru kao preteči bosanskog bogumilstva. No sva ta neslaganja među većinskim stanovništvom, proizašla iz unutrašnjih političkih previranja, postajala su irelevantna u odnosu prema manjinskom talijanskom stanovništvu i njegovoj verziji tumačenja dalmatinske povijesti kao paradigme za budući razvoj, s obzirom na to da su se sve spomenute struje složno zalagale za postavljanje spomenika, pridajući mu zajednički ulogu borca protiv talijanizacije Dalmacije, dok su jedina razilaženja bilježena oko njegove lokacije. Takvu unisonost jasno su prepoznali pripadnici talijanske političke zajednice, u prvom redu već spomenuti Ildebrando Tacconi, jedan od najuglednijih splitskih Talijana i urednik zadarske *Rivista Dalmatica*, koji je u povodu postavljanja spomenika napisao članak pod naslovom *Novi napad na Dioklecijanovu palaču*. U tom članku on na postavljanje monumentalnog spomenika među rimske zidove, unatoč protivljenju struke, gleda kao na izraz smiješnog šovinizma hrvatske gradske uprave,²⁹ i to polazeći od stajališta da je Split talijanski grad, koji vuče latinski kontinuitet, tvrdeći: ... *bez obzira na jezik koji sad odjekuje njegovim mletačkim ulicama, bez obzira na narod koji ga nedostojno prisvaja, Split je naš po svojoj tako ponosnoj prošlosti, po svojim tradicijama, kao i po svom intimnom životu, a iznad svega po svojim spomenicima, koji čine kičmu njegovog tisućljetnog latinskog kostura*. Zanimljivost njegovog članka leži u činjenici da je on priznavao umjetničku vrijednost, ljepotu, snagu i izražajnost spomenika, ali njegovo postavljanje drži uvredljivom provokacijom hrvatske općine i umjetničkom devastacijom Peristila.

Daleko od političkih razračunavanja struka se žestoko protivila postavljanju spomenika tih dimenzija na mjesto antičkog Peristila, pri čemu su svakako bili najglasniji don Frane Bulić i Ljubo Karaman, tadašnji voditelj Konzervatorskog ureda u Splitu, no njihova nastojanja nisu pokolebala tadašnje gradske čelnike, Tartagliu te poslije Račića, u prvotnom naumu. Razloge takvom ustrajavanju zasigurno treba tražiti i u Tartagliinu govoru pri otvaranju spomenika, u kojem je on ipak na prvome mjestu istaknuo hrvatsko obilježje

Grgura Ninskog, rekavši: *Na ovoj obali, koja je od trinaest stoljeća otačbina našeg naroda, ima ovaj silni brončani kip da bude i kamen međaš našega teritorija, naše historije i naše nacije. Ovdje, na tome mjestu, ovaj spomenik je izraz naše vjere i naše volje, naše savjesti i naše ispovjesti, da smo ovdje stajali pred trinaest stoljeća, da ovdje stojimo, i da cemo ovdje ostati dok bude našeg naroda i jezika.*³⁰

Nakon te eksplicitno političke poruke talijanskoj manjini, princ Pavle Karađorđević otkrio je spomenik, dok ga je zagrebački nadbiskup Antun Bauer, kao hrvatski metropolit i predsjednik Katoličkog episkopata, blagoslovio, ujedinivši tako za trenutak nastojanja jugoslavenskoga i hrvatskog nacionalizma u istovjetni interes. Imajući u vidu navedene činjenice, jasno je da je tijekom talijanske okupacije Splita spomenik 1943. godine demontiran i uklonjen s Peristila. Nakon kapitulacije Italije i priključenja Dalmacije ustaškom režimu Peristil je bio preimenovan u Trg Grgura Ninskog, s jasnom nakanom za povratkom spomenika, no to se nikad nije dogodilo, budući da je ponovno sklopljen tek pedesetih godina te smješten na znatno prikladniju lokaciju, nasuprot Zlatnih vrata, čime se poštovalo mišljenje struke. To premještanje na prikladniju lokaciju zasigurno je svjedočilo i o stanovitom napuštanju tada već potpuno anakrone antitalijanske matrice, zbog čega još više čudi činjenica da je taj eksplicitno politički spomenik sačuvan i smješten u prikladan kontekst, dok je građanska Fontana, ni približno s tolikim političkim nabojem, još uvijek ostala neobnovljena.

Od brojnih spomenika podignutih u čast antifašističkoj borbi, kao one s najvišim umjetničkim dosezima valja istaknuti Spomenik palom pomorcu na Katalinića brigu, arhitekata Ivana Carića, Budimira Prvana, Branka Frančevića i Paška Kuzmanića, s reljefima Andrije Krstulovića, zatim Spomenik palim lučkim i obalnim radnicima Splita, na Gatu sv. Petra, arhitekta Vuka Bombardellija i autora reljefa željka Radmilovića, kao i Spomenik političkim zatvorenicima, interniranima i deportiranima, koji se nalazi u ulici Domovinskog rata, između upravnih zgrada Splitsko-dalmatinske županije, a također ga je projektirao Bombardelli, dok je reljefe izradio Radmilović. Spomenik palom pomorcu otkriven je u rujnu 1958. godine, u povodu proslave šesnaeste godišnjice osnivanja Partizanske mornarice, Spomenik palim lučkim i obalnim radnicima Splita otkriven je 1956. godine, dok je Spomenik političkim zatvorenicima otkriven 26. listopada 1976., na 32. godišnjicu oslobođenja grada.³¹

Sva ta previranja oko simbolike, gradnje, postavljanja, uklanjanja i rušenja

splitskih spomenika suvremenog doba reflektirala su se i u najnovije vrijeme, možda najočitiije na primjeru šandarca na Pjaci, zamišljenog u svojstvu referentne točke središnjega gradskog trga, na kojoj je postavljena zastava Grada Splita, s uklesanim najvažnijim datumima iz gradske povijesti. Na tom šandarcu službeni Grad Split smatra bitnim samo pet događaja iz gradske povijesti, i to godinu 305. i ulazak cara Dioklecijana u Palaču, zatim godinu 640. i dolazak stanovnika Salone, godinu 1240. i donošenje Statuta grada, godinu 1882. i pobjedu narodnjaka na izborima te godinu 1991. i postanak samostalne Hrvatske.³²

Ništa o gotovo četiri stoljeća mletačke povijesti, s trgovačkim vrhuncem u splitskom Lazaretu, ništa o splitskim fiziokratskim prosvjetiteljima iz 18. stoljeća, ništa o sveobuhvatnom urbanističkom razvoju za mandata Antonija Bajamontija, ništa o zanosu i nadanjima prilikom stvaranja prve jugoslovenske države te u konačnici ništa o herojskom otporu okupatorima u Drugom svjetskom ratu, oslobođenju grada te do tada nezabilježnom industrijskom, demografskom, ekonomskom, sveučilišnom i urbanističkom razvoju u socijalističkom razdoblju. No najgore od svega je što su se takvim pristupom zaobišle činjenice ustavne definicije Republike Hrvatske kao pravne sljednice ZAVNOH-a, a samim time i jedan od ključnih događaja u povijesti grada, a to je osnivanje prve Narodne vlade Hrvatske, upravo na toj istoj splitskoj Pjaci. Tako se Grad Split službeno distancirao od vlastite povijesti, javno obznanivši da se u promatranom razdoblju ništa bitno nije događalo sve do 1882. godine, a zatim ni sljedećih stotinu i devet godina.

Pišući o povijesnom naslijeđu na balkanskim prostorima, Predrag Matvejević je napisao:

Iza svake podjele ostalo je na ovim prostorima nešto neriješeno i nedovršeno. Iz neriješenosti ili nedovršenosti rađalo se opet nešto što je trajalo krivo ili se razvijalo naopako. Razne posebne 'istine' - grčka, srpska, bugarska, hrvatska, albanska, također i pravoslavna, katolička, muslimanska itd. - smatrale su se svaka za sebe jedinstvenom i pravednom. Tako se relativizirala Istina o Balkanu, na njemu samom i izvan njega. Dio posla, ponekad najvažniji, stalno je ostajao neobavljen. Bivao je odgođen za neko drugo, 'povoljnije' vrijeme. Ono je pak kasnilo ili uopće nije stizalo. Događaji se nisu uspijevali zaključiti na prirodan način i izvesti do kraja - stvarali su nedovršena razdoblja i nepotpunu prošlost. Sakatu povijest. Ideologizirana svijest pravi vlastite scenarije prošlosti, navodeći pristalice

ili podanike da ih prihvaćaju i da u njih vjeruju. Oslanja se više na mit nego na stvarnost, ne pravi razliku između mita i pobjede nad mitom. Čak i 'utemeljujući događaji' postaju plijenom proizvoljne naracije ili fikcije te, kao takvi, teško mogu ponuditi osnovu korisnim, pozitivnim pothvatima. Narodi koji su kasno postajali nacijama, pogotovo nacionalnim državama, dugo žive stanovitu dvojnost u sebi samima: ponašaju se i kao narod i kao nacija. Teško je odrediti pouzdana mjerila identifikacije u takvu slučaju, čak i tamo gdje se služimo manje ili više istim jezikom; dokle smo jedno, a odakle drugo, što smo u danoj prilici više, a što manje, kad i kako smo oboje u isto vrijeme.³³

Sve ovo može se primijeniti na turbulentnu, a često i tegobnu splitsku povijest u naznačenom razdoblju. To razdoblje, bogato događajima, idejnim previranjima, preokretima, ratnim vihorima, zločinima i herojskim otporima, urbanističkim i demografskim iskoracima, zahtijeva još ozbiljnih studija i iscrpnih analiza, pored onih već spomenutih u tekstu. Upravo zbog limitiranosti prostora i opsežnosti teme u tekstu nije dotaknuto pitanje mijenjanja simbolike nogometnih klubova, poput svojedobnog preimenovanja Hajduka u Jugoslavenski nogometni klub Hajduk, zatim odlaska na Vis, kao središnjeg mjesta klupske povijesti, pa naknadnog prešućivanja navedene epizode, početkom devedesetih, uz koje je išao povratak prefiksa hrvatski u ime kluba i povijesnoga grba, nakon micanja petokrake iz njega. Također nije dotaknut ni neuspjeh pokušaj izmišljanja tradicije Radničkoga nogometnog kluba Split, što se pokušalo promjenom boje dresova, klupskoga grba i općenito ljevičarskoga, radničkog identiteta, pri čemu je većina tih nastojanja poništena u posljednjih nekoliko godina. Značajan udar na memoriju i naslijeđe dogodio se i na primjeru *Slobodne Dalmacije*, utemeljene u partizanskoj borbi u pojati na Mosoru, što je jedno vrijeme u potpunosti prešućivano, a taj je podatak, na više godina, maknut iz impresuma novina, pa je nakratko vraćen, pa je opet nestao.

No i bez detaljnijeg uvida u ova tri primjera u prethodnim je poglavljima ocrтана višeslojnost političkih i društvenih previranja u gradu tijekom posljednjih stotinu i pedeset godina, kao i činjenica nedovoljno razvijene građanske svijesti, zahvaljujući kojoj u splitskom društvu vlada duhovna pustoš i nerazumijevanje njegova naslijeđa, nerazumijevanje koje umnogome vodi k negiranju. Svakako su najbrutalniji primjeri za te tvrdnje rušenje Sustipanskoga groblja, rušenje i neobnavljanje Monumentalne fontane, rušenje i oštećivanje brojnih antifašističkih spomenika i neobilježavanje dana oslobođenja grada.

Nadati se da će protokom vremena, posebno imajući u vidu definitivno definiranu državnu situaciju, službeni i građanski Split imati snage suočiti se i s vlastitim promašajima, s potrebom uvažavanja preostalih pripadnika nacionalnih manjina i njihovih naslijeđa, ali i s političkim, kulturnim i društvenim naslijeđem poraženih ideja, koje su, poputčnosti koje su im bile odane, ostavile znatan trag u gradskoj povijesti. Imajući u vidu ovako naznačena pitanja, jasno je da se otvaraju prostori za daljnja i iscrpnija istraživačka nastojanja o tim temama, i to u svim granama društvenih i humanističkih znanosti.

BILJEŠKE

- ¹ Alexander Demandt: *Vandalizam-nasilje nad kulturom*. Zagreb 2008., 88.
- ² Isto, 139.
- ³ Isto, 145-147.
- ⁴ Todor Kuljić: *Kultura sećanja*. Beograd 2006., 9.
- ⁵ Isto, 298-299.
- ⁶ Eric Hobsbawm: *Izmišljanje tradicije*. u: *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb (priredile M. Brkljačić i S. Prlenda) 2006., 139.
- ⁷ Isto, 142.
- ⁸ Isto, 142.
- ⁹ Pierre Nora: *Između Pamćenja i Historije. Problematika mjesta*. U: *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb (priredile M. Brkljačić i S. Prlenda), 2006., 30.
- ¹⁰ Isto, 39.
- ¹¹ Pierre Nora: *Između Pamćenja i Historije. Problematika mjesta*. U: *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb (priredile M. Brkljačić i S. Prlenda) 2006., 28-29.
- ¹² Jan Assmann: *Kultura sjećanja*. U: *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb (priredile M. Brkljačić i S. Prlenda), 2006., 52-53.
- ¹³ Isto, 56.
- ¹⁴ Holm Sundhaussen: *Jugoslavija i njezine države sljednice. Konstrukcija, destrukcija i nova konstrukcija sjećanja i mitova*. U: *Kultura pamćenja i historija*, Zagreb (priredile M. Brkljačić i S. Prlenda) 2006., 265.
- ¹⁵ Sundhaussen. Isto, 291.
- ¹⁶ Grga Novak: *Povijest Splita III*. Split 1957., 121.
- ¹⁷ Josip Vrandečić: *Protuintegracijski sadržaj hrvatski povijesnih regionalizama*. U: *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, Zagreb (uredili T. Cipek i J. Vrandečić), 2007., 106.
- ¹⁸ Isto, 102.
- ¹⁹ Duško Kečkemet: *Ante Bajamonti i Split*. Split 2007., 315-316.

- ²⁰ Zdravka Jelaska-Marijan: *Grad i ljudi: Split 1918.-1941.*. Zagreb 2009., 109.
- ²¹ Isto, 115.
- ²² Zdravka Jelaska-Marijan: *Grad i ljudi: Split 1918.-1941.* Zagreb 2009., 329.
- ²³ Mira Ljubić-Lorger: *Autonomaši, orjunaši, preporoditelji.* Zagreb 2010., 67.
- ²⁴ Isto, 131.
- ²⁵ *Antifašistički Split: ratna kronika 1941.-1945.* Split 2010., VIII
- ²⁶ Duško Kečkemet: *Ante Bajamonti i Split.* Split 2007., 52-54.
- ²⁷ Zdravka Jelaska-Marijan: *Grad i ljudi: Split 1918.-1941.* Zagreb 2009., 444.
- ²⁸ Isto, 445.
- ²⁹ Isto, 448.
- ³⁰ Isto, 449.
- ³¹ *Antifašistički Split: ratna kronika 1941.- 1945.* Split 2010., 910-913.
- ³² Isto, XXIII
- ³³ Boris Gunjević, Predrag Matvejević: *Tko je tu odavde je. Povijest milosti.* Zagreb 2010., 71-72.

THE CITY OF SPLIT HISTORY AS SEEN IN THE CONTEXT OF A
SIGNIFICANT 20TH CENTURY PHENOMENON: CULTURE OF
REMEMBRANCE

Summary

The culture of remembrance is a term acknowledged by the experts in the fields of both historiography and humanities as a 20th century phenomenon. This phenomenon was defined by many eminent theoreticians, such as Halbwachs, Nora, Assmann, Hobsbawma et al. The reasons for its contextualisation can be found in various past attempts at breaking away from the traditional views of the past. They can also be found in once existing beliefs that a modern society should be created upon structuralist and post modernist model which, in turn, would allow communication between past and present. The so-called use of past has always been a reflection of political culture: both the light in which we remember particular events of the past and the selection of events we believe deserve our attention, reveal political values we adhere to. This paper will, therefore, provide an insight into common and private culture of remembrance of the city of Split and its citizens, with a specific emphasis on turbulent socio-political period of the late 19th and the whole of the 20th centuries.